

УДК 338.43

О.П. Амбросенко,

провідний економіст, РВПС України НАН України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена питанням продовольчої безпеки на рівні домогосподарств, розкриваються соціально-економічні чинники, які формують виробництво та споживання сільськогосподарської продукції в регіоні.

The article is devoted questions of food security at household level, the socio-economic factors opens up that affect the production and consumption of agricultural products in the region.

Ключові слова: споживання продовольства, домогосподарство, продовольча безпека, правовий підхід, сільськогосподарська продукція.

Key words: food consumption, household, food security, legal approach, agricultural output.

Актуальність теми. Одним з аспектів сталого розвитку сільських територій є продовольча безпека - складова зовнішніх ефектів, які виникають в процесі здійснення сільськогосподарської діяльності, і не мають вартісної оцінки. З позицій економічної теорії вони класифікуються як суспільні блага, основною особливістю яких є те, що вони не задіяні в ринковому механізмі, як інші товари, тобто на їх забезпечення ринковий механізм не впливає. Значна увага приділяється проблемі продовольчої безпеки на рівні регіону та держави [1]. Проте проблема продовольчого забезпечення на рівні домогосподарства залишається недослідженою.

Постановка завдання. Дослідити проблеми продовольчої безпеки на рівні домогосподарств та виявити чи достатньою умовою для споживання в рамках норми є забезпеченість регіону сільськогосподарською продукцією.

Результати дослідження. Поведінку індивідуумів та соціальних груп у рамках продовольчої безпеки вивчав лауреат Нобелівської премії Арматья Сен [4]. Він розробив так званий правовий підхід, згідно з яким споживання індивідуумів, сімей або соціальних груп залежить від того, що вони можуть придбати з урахуванням наявних у країні запасів. Аналізуючи причини голоду, Сен не заперечував, що рівнем запасів не слід нехтувати, але він підкреслив, що це лише один із чинників, які загрожують продовольчій безпеці. Очевидно, що лише достатня наявність продуктів харчування в регіоні не дає гарантії того, що кожен має достатню їжі. Харчова забезпеченість людини залежить значною мірою від грошових заощаджень, працездатності та інших виробничих чинників і обмінних прав, тобто здатності обмінювати ці заощадження на продукти харчування. Зменшення грошових заощаджень (внаслідок втрати земельної ділянки, непрацездатності або внаслідок несприятливих зрушень обмінних прав, викликаних втратою роботи), зниження заробітної плати, підвищення цін на продукти харчування (наприклад через поганий врожай), зниження цін на товари і послуги, які людина продає тощо, може загрожувати продовольчій безпеці окремої людини.

Всі ці факти свідчать, що продовольча безпека не може визначатися тільки на національному або регіональному рівнях. Навіть якщо країна є експортером продуктів харчування, деякі дуже чутливі, із низьким рівнем доходу групи населення, можуть страждати від недоїдання. Можливо, вони не мають можливості виробляти свої власні продукти або не інтегровані в певні соціальні об'єднання, такі як сім'я.

Основну ідею правового підходу можна підсумувати у вигляді формули. Згідно з нею, досягнення рівня достатньої забезпеченості продуктами харчування, як окремими індивідуумами, так і домогосподарствами, можливо лише тоді, коли виконуються умови цієї формули.

$$(B^H - qL^H)p = K \pm D,$$

де p – ціна продуктів харчування;

V^H – виробництво продуктів у ДГН;

q – наукові норми харчування;

L^H – кількість селян у ДГН;

qL^H – потреби домогосподарств у продуктах харчування;

K – авансовані кошти;

D – дохід.

Або можна записати так:

$$(PD - VP) * Cp \leq Dd + AL,$$

де PD – потреби домогосподарства в продуктах харчування;

VP – виробництво продуктів харчування в межах домогосподарства;

Cp - ціни на харчові продукти;

Dd - дохід домогосподарства;

AL - ліквідні активи для купівлі продуктів харчування.

Ця формула означає, що домогосподарство вважається забезпеченим продуктами харчування, якщо воно може задовольнити свої потреби в їжі за рахунок власного виробництва, купуючи продукти на ринку, отримуючи частину продуктів від родичів тощо. Щоб купити продукти на ринку, домогосподарство повинно мати достатньо грошових доходів (права частина формули). Джерела грошових доходів можуть бути досить різноманітними: це може бути пенсія, заробітна плата, дохід від продажу виробленої в господарстві продукції. Очевидно також, що домогосподарства можуть пристосовуватися до змінних умов. Вони можуть заміщати ті продукти харчування, на які різко підвищилися ціни. Або вони взагалі можуть припинити споживання дорогих продуктів, які не є необхідними. Отже, всі елементи формули можуть бути використаними у разі зміни ситуації: це повинно враховуватися під час розробки політичних заходів.

Розглянемо для прикладу продовольчу безпеку Житомирської області. Житомирська область має значний сільськогосподарський потенціал для забезпечення продуктами харчування населення області (табл. 1). Земельний фонд області на 2008 рік складає 2982,7 тис. га, зокрема сільськогосподарські угіддя – 1324,2 тис. га. Забезпеченість селян сільськогосподарськими угіддями для ведення господарства одна з найвищих в Україні і становить в середньому 2,4 га на селянина.

Таблиця 1. Земельні ресурси та землезабезпеченість Житомирської області

	1990	2000	2005	2006	2007	2008
Загальна земельна площа, тис. га	2982,7	2982,7	2982,7	2982,7	2982,7	2982,7
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	1616,8	1516,8	1375,8	1346,6	1330,4	1324,2
Сільське населення, тис. осіб	692,9	619,9	585,1	574,9	566,1	558,1
Землезабезпеченість сільського населення, га с.-г. угідь на особу	2,3	2,4	2,4	2,3	2,4	2,4

Джерело: Статистичний щорічник Житомирської області за 2008 р.

Область має сприятливі агро-кліматичні та ґрунтові ресурси для виробництва сільськогосподарської продукції для внутрішнього ринку області, а також створювати значний експортний потенціал (табл. 2).

Таблиця 2. Виробництво сільськогосподарської продукції, тис. т

Сільськогосподарська продукція	1990	2000	2005	2008	Ємність внутрішнього ринку	Експортний потенціал
Зернові культури	1352,1	721,4	750,3	1101,5	118,9	982,6
Цукрові буряки (фабричні)	1299,9	388,3	595,2	343,4	328,8	14,6
Картопля	1020,8	1064,7	1110,7	1060,2	138,3	921,4
Овочі	149,5	194,5	203,1	210,6	199,9	10,7
Плоди та ягоди	47	24,1	35,3	23,9	97,3	-73,4
М'ясо (у забійній вазі)	158,8	63,6	45,1	44,6	91,9	-47,3
Молоко	1123,9	656,3	731,9	613,8	426,9	186,9
Яйця, млн. шт.	384,7	270,7	440,9	483,2	313,4	169,8

Джерело: Статистичний щорічник Житомирської області за 2008 р. та власні розрахунки

Виробництво продукції сільського господарства значно перевищує за окремими видами потреби області. Так, наприклад, виробництво зернових культур, цукрових буряків, картоплі та молока створює значний експортний потенціал. Спостерігається недовиробництво продукції тваринного походження, що характерно не тільки для Житомирської області, але і для України в цілому.

Результатом соціально-економічної деструкції сільських територій є скорочення суспільних фондів споживання основних продуктів харчування населенням області, як видно з таблиці 3. Не зважаючи на достатній рівень виробництва більшості продуктів харчування, їх споживання в домогосподарствах недостатнє, порівняно з науковими нормами. Причиною до того є низька платоспроможність значних груп населення, зокрема пенсіонерів, безробітних, осіб, які зайняті лише в підсобному господарстві тощо.

Таблиця 3. Споживання продуктів харчування у домогосподарствах у розрахунку на одну особу, кг в рік

	Норма	2008 р., % до норми	2000			2007			2008
			всі домо-госпо- дарства	у тому числі, які проживають		всі домо-госпо- дарства	у тому числі, які проживають		
				у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселен- нях	у сільській місце- вості	
М'ясо і м'ясопродукти	85	67	42	38,4	46,8	52,8	61,2	42	58,8
Молоко і молочні продукти	395	71	213,6	182,4	252	289,2	291,6	286,8	280,8
Яйця, шт.	290	83	168	168	156	228	252	180	240
Риба і рибопродукти	20	120	15,6	15,6	14,4	22,8	26,4	20,4	24
Цукор	38	98	50,4	44,4	56,4	39,6	42	37,2	37,2
Олія та інші рослинні жири	20	108	22,8	21,6	24	20,4	21,6	20,4	21,6
Картопля	128	76	169,2	141,6	201,6	114	104,4	124,8	97,2
Овочі та баштанні	185	47	102	97,2	108	96	103,2	87,6	86,4
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	90	35	24	27,6	21,6	28,8	39,6	16,8	31,2
Хліб і хлібні продукти	110	107	128,4	117,6	142,8	124,8	122,4	127,2	117,6

Джерело: Статистичний щорічник Житомирської області за 2008 р.

Особливо небезпечним для населення, зокрема дітей, є гранично низький рівень споживання продуктів тваринництва, що є фактором білкового голодування [2]. Споживання м'яса, молока та яєць тривалий час є обмеженим і в 2008 р. складає 67, 71 та 83% від наукової норми. Споживання овочів та фруктів також знаходиться на вкрай низькому рівні – відповідно 47 та 35% до норми. Проблеми якості харчового раціону, зокрема нестача білка (продукти тваринництва) та ретинолу і інших вітамінів (овочі і фрукти), можуть бути фактором втрати здоров'я значної кількості громадян, особливо жителів міст.

Помітна диференціація спостерігається між споживанням в сільській місцевості та в містах. В 2000 році спостерігалось переважання споживання майже всіх продуктів харчування в сільській місцевості, що пояснювалось переважанням господарств населення у сільськогосподарському виробництві. Проте, в 2007 р. ситуація змінилась, споживання продовольства на одну особу переважає в містах, особливо це стосується продукції тваринництва, що пов'язано з нижчим рівнем доходів у сільській місцевості. В цілому спостерігається деяке зростання споживання продуктів тваринництва та скорочення споживання картоплі, хліба та цукру, що є безумовно позитивним явищем.

Низька платоспроможність сільського населення та низький рівень споживання продуктів харчування зумовлені рядом соціально-економічних чинників, зокрема:

- занепад сільськогосподарського виробництва та соціальної інфраструктури, що зумовили безробіття та бідність;
- перевага натурального виробництва домогосподарств, які переважно забезпечують власні потреби;
- відсутність належного соціального захисту при втраті працездатності та в інших страхових випадках незайнятих осіб (більше третини населення працездатного віку) та осіб, що зайняті в особистих селянських господарствах;
- практично не використовуються можливості малого і середнього підприємництва у сільськогосподарському виробництві та несільськогосподарських видах діяльності, відсутність умов для самостійного розв'язання проблем підвищення власного добробуту;
- відсутня політика розвитку сільської місцевості та її державна підтримка, органи місцевого самоврядування не мають реальних економічних та соціальних важелів впливу, громадський рух не розвинений, що унеможливило дієвий захист громадських інтересів, та ефективний розвиток місцевих ініціатив;
- не визначено джерела та не створено механізми фінансування заходів з реалізації всіх складових державної політики щодо розвитку сільських територій, в тому числі: аналізу, прогнозування і планування; фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарського виробництва; технічного і технологічного переозброєння; розвитку і функціонування соціальної сфери, зайнятості працездатного населення.

Ці та інші чинники створюють ряд проблем в сільській місцевості, які впливають також на споживання продуктів харчування на рівні домогосподарств та окремих індивідуумів, що вимагає комплексного підходу до їх вирішення. Відновлення сільськогосподарського виробництва, виробничої та соціальної інфраструктури, запровадження дієвої соціальної політики на сільських територіях забезпечить не тільки вирішення економічних проблем, але і підвищить рівень життя населення та продовольче забезпечення.

Висновки. Отже, дослідження фондів споживання домогосподарств показали, що продовольча безпека регіону чи держави в цілому залежить не тільки від достатності виробництва продуктів харчування, але і від платоспроможності попиту населення. Тому для вирішення проблем забезпечення населення продовольчими товарами необхідний комплексний підхід, який включає не тільки вдосконалення агропромислового виробництва, але і підвищення соціальних стандартів шляхом працевлаштування населення, сприяння приватним формам виробництва на селі, а відповідно підвищення доходів населення.

Література:

1. Лисецький А.С. Продовольча безпека України: теорія, методологія, емпіричний аналіз / А.С. Лисецький. – Київ: Оріяни, 2005. – 374 с.;
2. Сільськогосподарський комплекс України: соціально-економічні пріоритети розвитку / За ред. М.А. Хвесика, А.С. Лисецького. – К.: РВПС України НАН України, 2009. – 216 с.;
3. Статистичний щорічник Житомирської області за 2008 рік. – Житомир, 2008. – 491 с.;
4. Sen A. Resources, Values and Development. – Oxford: Blackwell, 1984.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2010 р.

ТОВ "ДКС Центр"